

מאמר

יפה כלבונה

התבוננות במעלת הצניעות -

הפנימית והחיצונית

דן סתר

תשע"ח

מהדורה ראשונה

כל הזכויות שמורות

©

יצירת קשר:

daniadn@gmail.com

אתר "דרכי נועם"

www.dnoam.022.co.il

במקום הקדמה

ברוכים תהיו כל קוראי מאמר זה.

אני מזמין אתכם לעבור איתי מסע מיוחד, המסע אותו עברתי בעצמי בברור סוגית הצניעות, אותה הצבתי לי למטרה. סוגית הצניעות היא סוגיה עִנְפָּה, ואיני מתיימר להקיפה כולה במסגרת מאמר זה. מְטַבֵּעַ הדברים בחרתי את המקורות והסיפורים שהיו משמעותיים עבורי ושברתי שיכולים להיות משמעותיים עבור אחרים.

רבים ניסו, מנסים וינסו להפוך את העולם למקום טוב יותר. ידוע מה שמספרים בשם רבי חיים מצאנז שבצעירותו חשב לתקן את העולם כולו עד שהגיע למסקנה שרק דרך תיקונו הפרטי יבוא תיקון עולם. אני יכול לומר שחיבור זה השפיע עליי לטובה, וְלוֹ לשם כך שמח אני שחיברתיו, ואם יועיל אף לאחרים - אֲשַׁרִּי.

כולי תקווה שמאמר זה יאיר את הצניעות באור חדש, ויחבר
אותנו חיבור פנימי לשמוח בה, בענווה ובעדינות.

דן סתר

א. רקע

בגדים, בגדים, מהיכן הגעתם? מהיכן צצתם? מה צורך יש בככם? "עשה האלוקים את האדם ישר" (קהלת ז כט), אמר שלמה המלך. אדם וחווה היו ישרים, עד כדי כך שמרוב ישרותם וטהרתם התייחסו לאיברייהם המוצנעים כאילו היו כף ידם. "ויהיו שניהם ערומים, האדם ואשתו, ולא יִתְבַּשְׁשׁוּ" (בראשית ב כה). מאז חטא אדם הראשון נפלה הבריאה, "ויעש ה' אלוקים לאדם ולאשתו כותנות עור" (בראשית ג כא), ואנו בושים בחשיפת גופנו לעין כל; איננו מרגישים דִּי טהורים כאדם וחווה, כדי לעמוד ערומים.

על יעקב אבינו מסופר שאמר ללבן (בראשית כט כא) "הבה את אשתי" כשחפץ להתייחד עמה. אמרו על זה חכמים (רש"י שם) שאפילו עם הארץ לא מתבטא בסגנון כזה, שנחשב לבוטה, וכיצד דיבר כך? מסביר רבי צדוק הכהן מלובלין, שהדבר היה בגלל שיעקב אבינו היה צדיק גדול, במדרגת האדם הראשון, עד כדי כך "שלא היה לו שום צד תאוה גופנית" (פרי צדיק, ויגש אות יא). אף לאה אמנו הייתה במדרגה זו, וכפי שאמרה ליעקב: "אֵלַי תָּבוֹא" (שם משמואל, תזריע, תרע"ז. וראו בראשית כד ב ברש"י, ושם מה יב ברש"י).

האם בני האדם בימינו הם במדרגת גדולי עולם הללו? נודה כולנו שלא. עוד נגיע למעלה זו בעתיד בעזרת השם, כמו שאומר האדמו"ר מסוכוטשוב על מדרגתם הרוחנית של האבות (שם): "והכל כמו אדם הראשון קודם החטא שנאמר בהם "ולא יתבוששו" או כמו לעתיד", אך בינתיים איננו שם. יש התקדמות מוסרית עצומה בעולם אך עוד דרך ארוכה לנו. אל לנו להשלות את עצמנו שאנו נקיים מתאוות ויצרים, וכפי שכתב הרב אברהם יצחק הכהן קוק: "פזיזי המחשבה חושבים שהעולם" - הכוונה, בני האדם - "נשתנה כל כך למעליותא", - הכוונה, לטובה - "עד שכבר הגיע זמן לבטל את המצות המעשיות, מפני גודל האור הפנימי של המוסר האצור בהן שכבר הופיע בעולם." - לשיטתם, המצוות פעלו את פעולתן המוסרית על הנפשות ולכן אין צורך בהן - "והם שוכחים שטענה זו טענו כבר המבוהלים" - הכוונה, הממהרים, אלו הנוצרים, - "זה כשנות אלפים, והנסיון הוכיח שעוד לא זכה" - הכוונה, זיכך - "העולם את דרכו", - יש לנו עוד הרבה להתקדם בתחום המוסר, תיקון עוולות, עבדות, רְשָׁע וְפָשַׁע - "ועודנו צריך הרבה מאד להיות עסוק בכל התכסיס המעשי" - אלו המצוות, שהן מעשיות - "עד אשר יבוא לאור הממשלה הרוחנית הגמורה" (פנקס הדפים, ד 89).

עד כאן התייחסות קצרה לעבר ולעתיד. כעת, בואו ונעסוק בהווה, הכוונה, אחר תקופת אדם וחווה, וטרם התיקון השלם שלעתיד לבוא.

כמאה שנה עברו מאז החלו חומות הצניעות להיפרץ. עד אז, הייתה הצניעות נחלת כל העמים המתורבתים, גויים כיהודים, בארצות חמות כבארצות קרות, ולהלן מספר דוגמאות להמחשה:

⊗ בשנת 1663 הורשע באנגליה אדם בשורה של עבירות הקשורות ל"הפרת הסדר הציבורי" וב"פגיעה במוסר הציבורי" על ידי - שבין שאר מעשיו - נשא נאום גס בפני קהל. משנת 1800 ועד שנת 1850 הוגשו כמאה ושישים כתבי אישום באנגליה נגד אחזקה והפצה של חומר תועבה. המבחן להגדרת תועבה באנגליה היה כדלקמן: "האם החומר שעליו נטען שהוא תועבה נוטה לקלקל ולהשחית את דעתם של אלו הנתונים להשפעות לא מוסריות, ולאלה שפרסום מסוג זה עלול להגיע לידיהם" (מעמד האישה, עמ' 339).

⊗ לפחות עד שנת 1910, אישה שהייתה רוצה לרחוץ בים באנגליה - כמובן בעודה לבושה חליפה צנועה - הייתה נוסעת

בקרן מעץ, על גלגלים, עד לשפת הים. תופעה זו הייתה נפוצה גם בצרפת, גרמניה, ארצות הברית ושאר ארצות.

⊗ בחודש יולי, שנת 1932, פרסמה עיריית תל אביב "מודעה ואזהרה", וזו לשון המודעה: "בזמן האחרון הנהיגו אחדים מהמתרחצים על שפת הים מנהג זר: לטייל ברחובות הקרובים לים בין קהל המטיילים בתלבושת רחצה. מצדדים שונים העירו את תשומת לבנו על ה"ליברליזם" הזה שחפצים להכניס לתוכנו, כאילו האיש או האשה הלבושים בגדי רחצה פטורים מכל התחייבות אלמנטרית של אנשי תרבות, לא להופיע ערומים בין הקהל. המחזה הזה של רבים - גברים ונשים המטיילים ברחובות הקרובים לים, בין הקהל, בתלבושת אלמנטרית זאת, מעורר רגש של בושה וגורם הרבה אי נעימות לכל המון המבקרים על שפת הים, שאינם יכולים להשלים עם הפקרות כזאת. הננו מבקשים את קהל המתרחצים לא לעשות כדבר הזה ולא לזלזל במנהגי המוסר והצניעות, השוררים בכל העולם, ובפרט בארצות המזרח".

🌸 בתאריך 3.8.1962 פורסם כי שוטרי "מחלק המוסר" במדינת ישראל עצרו נשים העוסקות בעיסוק בלתי צנוע בעקבות האיסור על התערטלות, אותו הטילה "המועצה לביקורת סרטים ומחזות".

🌸 בידיעות אחרונות, לפני 48 שנה, התפרסמה כתבה המבקרת פרסום תמונות שאינן צנועות ברבים, וכך נכתב שם: "אם מבקשת ישראל לשמור על רמה מוסרית מסויימת, ואם רוצים כולנו במידת מה של צניעות - נשים נא קץ לתופעה זו, שאינה מוסיפה לנו כבוד" (29.4.70, עמ' 15).

לסיכום פרק זה: אדם וחווה לא התביישו בגופם החשוף טרם החטא, שכן, כולו טהור היה, וכן יהיה לעתיד לבוא, כשיוסר היצר הרע מליבו של אדם. בינתיים, כל עוד לא זיככנו את נשמתנו במאה אחוז, האדם הנורמלי אינו חש בנוח בחשיפת גופו, כפי שהיה מקובל בעולם המתורבת עד לפני כמאה שנה, אז החלו רוחות חדשות ונכריות מנשבות בעולם ובני האדם מדמיינים עצמם מתוקנים הגם שאינם כן. בתקופת מַעְבָּר זו אנו אומרים: הצניעות היא הדבר הטבעי והמתבקש, המתיישב אף עם המוסר הכללי.

ב. היופי

יופי, יופי, מהו היופי? זו אחת המילות השגורות ביותר בפי בני אדם - "איש יפה", "אישה יפה", "בית יפה", "עבודה יפה" וכו'. "שקר החן והבל היופי", יצטט כל יהודי את הפסוק במשלי. "הבל, שטות, חיצוניות, וטומאה" אולי יפליג לומר. "חכמים לא החשיבו את החיצוניות, רק את הפנימיות! את הנשמה!" - יפטיר. ואנו תמהים, האמנם על ידי ציטוט פסוק אחד מהתנ"ך, האמנם בלא נשיאת עינים לפירוש חכמינו זיכרונם לברכה ניתן לסכם את עמדת היהדות בתחום כלשהו?

בחיפוש קצר במקורותינו אנו יכולים למצוא מקורות רבים שנראה כי התייחסו ליופי, כמו "ויהי יוסף יפה תואר ויפה מראה" (בראשית לט ו), וכמו הוראת חכמינו זיכרונם לברכה (עבודה זרה כ א) "הרואה בריות טובות אומר: ברוך שככה ברא בעולמו", וכמו הסיפור בגמרא (ברכות ה ב) על רבי אלעזר שחלה. בא לבקרו רבי יוחנן וראה שהוא שוכב בבית אפל. חשף רבי יוחנן את זרועו והפיץ אור בבית. החל רבי אלעזר לבכות. שאלו רבי יוחנן: מדוע אתה בוכה? לבסוף אמר לו: בגלל היופי שלך שעתיד לבלות בעפר. אמר לו רבי יוחנן: על זה ודאי ראוי לבכות, ובכו שניהם.

אי אפשר להכחיש את העובדה כי יש בעולם דברים הנאים לעין. אם כי יופי הוא דבר סובייקטיבי, אי אפשר להכחיש הסכמת רוב הציבור לעצם קיומם של אנשים נאים יותר ואנשים נאים פחות. אכן, המוסכמות - מה נחשב יפה ומה לא - השתנו. שומן או רזון, צורת איברי הגוף המובחרת - כל אלו משתנים מתקופה לתקופה ובין מדינה למדינה. חכמינו זיכרונם לברכה דיברו על אנשים יפים יותר ואנשים יפים פחות¹ ולא ניסו לטייח ולומר כי המכוערים הם יפים בדרך שלהם... יש כיום עיסוק רב בקרב אנשי האמונה ביופי הפנימי תוך התעלמות מהיופי החיצוני. יש אומרים שאדם יפה זה מי שמייפה אחרים, וכי זו משמעות היופי: להשרות אווירה חיובית ומוסרית, ובמובן זה האמהות היו יפות.

הסברה בלעדית זו של מושג היופי מעלה רגשות זיוף - כיצד ניתן להתעלם מהיופי שבבריאה? ה' רצה לברוא את העולם יפה, כפשוטו. רבי יהונתן אייבשיץ (יערות דבש, ח"א דרוש ד, ד"ה צאו וראו כמה חטא גורם) מסביר כי החטאים גורמים לאדם להיות פחות יפה פיזית, לכן, בזמן שבית המקדש היה קיים, היו חכמי ישראל יפים, כי יופי נשמתם היה משתקף גם דרך הגוף שלהם - עד חורבן הבית, אז המצב השתנה. אומר הרב אורי שרק: מה שאמיתית

---

¹ תענית ז א; שם כ ב; גיטין נח א; תנחומא פקודי ג ועוד.

צריך להיות גם יפה - אין סיבה שלא (שיעורים במסילת ישרים, עמ' 57), וממשיך ואומר: "התורה מספרת לנו שהאימהות היו יפות מפני שזו הייתה שלמות - הקרנה חיצונית של צדיקותן הפנימית. בימינו עדיין יש סכנות אבל קדושה זו אט אט חוזרת להופיע" (שם, עמ' 58). דבריו אלו נעוצים עמוק בתורת הגאון רבי אליהו מוילנא שהקשה על הפסוק "שקר החן והבל היופי" את הקושיה הבאה (קול אליהו, ויצא אות ל:): כיצד נכתב "שקר החן והבל היופי" בעוד ראינו כי האמהות השתבחו בחן וביופי? ותירץ הגאון: פירוש הפסוק כך הוא: "שקר החן והבל היופי" כאשר לא מְלָוָה להן יראת ה', או אז הן כ"נזם זהב באף חזיר", אבל כאשר האישה היא יראת ה' אזי "היא תתהלל" בחן וביופי עצמם!

אם כך, מדוע להסתיר את היופי שבבשר האדם? מדוע נקראת חשיפת הבשר תועבה? משיב הרב אורי שרק: "כאשר אדם רוצה להשיג דברים פנימיים עליו להתעלם מהדברים החיצוניים. בעולם המודרני סוחרים בחיצוניות, מוכרים את גוף האישה, אך האם גוף האישה הוא האישה? הרי יש גם אישיות. יש התייחסות לחיצוניות בלבד, תוך התעלמות מהפנימיות. זה נובע מכך שהאדם הפסיק לדעת מהי אהבה - קשר פנימי לאישיות, ואז במקום האהבה בא תחליף - היצרים, המתח המיני. תחליפים אלו מביאים לסיפוק מייד, והם פוטרים את האדם מקשר אמיתי

כאשר רואים תמונה של אישה בעיתון זה לא תועבה, שהרי גוף האישה הוא יפה, אלא התועבה היא השימוש שעושים בתמונה, המסחר והפרסום). אומרים שהיהדות שונאת את היופי, וְהָאִיָּהּ - שהיא מחייבת לכסות את מה שיפה. אך האמת היא הפוכה, דבר שמעריכים אותו ויודעים את ערכו האמיתי, שומרים עליו יותר".

היחס המורכב ליופי האנושי - שאי אפשר למדדו רק מבחינה חיצונית (מדידה שניתן לעשותה רק בעולם החי, הצומח והדומם) - איננו רק נחלתו של עם ישראל, אלא גם של חכמי אומות העולם שהרגישו בשקר החן, וכך אמר דמוקריטוס: "גוף יפה הוא בהמי אם אין התבונה ניבטת מתוכו"; כך אמר לב טולסטוי (סונטת קרויצר): "מדהים עד כמה מוחלטת האשליה שיופי הוא טוב"; כך אמר הנרי פילדינג (אמיליה, כרך 3, ס' 9, פ' 5): "פנים נאות, כך אומרים, הן מכתב המלצה. הן טבע טבע, מדוע אתה כל כך לא ישר בשולחך שוב ושוב אל העולם בני אדם עם המלצות כוזבות כאלה".

השמעת על ליזי ולסקז, שעברה מסכת ייסורין כאשר פרסמו, שלא על דעתה, סרטון בו היא נצפית, תחת הכותרת "האישה המכוערת בעולם"? לאחר שהתאוששה, פרסמה עשרות

ראיונות מעוררי השראה, כאשר בהרצאה אחת שלה צפו יותר מעשרה מיליון בני אדם. בסופו של דבר, החכמה והאור הפנימי משפיעים על בני האדם יותר מהמראה החיצוני.

וכך תיאר עזריאל קרליבך בביקורו בהודו את נקודת מבטו של איש הודי חכם על סוגית הצניעות (הודו, עמ' 137-138): "...ואילו האירופים הלכו בדרך הפוכה... הם אינם מנסים אפילו להתגונן מפני יצריהם; הם נכנעו להם כניעה בלא תנאי - כמו היפאנים במלחמה! הם אמרו לאישה: את רוצה שאנחנו נראה אותך, ואנחנו רוצים לראות אותך - צאי החוצה, ונהנה שנינו. והם מציגים זה את זה לראווה... והם פותחים את בתיהם לרווחה לביקורים משפחתיים ואומרים לנשים ולגברים: אנא היכנסו ושוחחו ביניכם!... והם מקיימים לשם כך גם אולמות מיוחדים, בתי קפה, מסיבות, חגיגות, ריקודים... וכל זה לשם מה אני שואל אתכם... איש אינו יודע. ...כדי לתת אפשרויות; כדי להרהר באשת הזולת ובאיש הזולת; הם מציגים זה את זה בתצוגה, כדי לגרות ולהתגרות, אצלם - כאשר מתכנסים רק גברים לבד או רק נשים לבד, או רק זקנים וזקנות וכל שאין הגירוי מרקד ביניהם - משעמם להם!... אצלם לא איכפת לה, לאישה נשואה, לקבל מחמאות מגבר זר! להיפך, היא מתפארת בכך! והיא מתביישת כאשר היא זקנה או מכוערת מלמשוך אליה מבטי זנונים".

ככל שאדם מתרכז ביופי הפנימי, בעושר השכלי, הנפשי והמידותי, שלו ושל הברואים, הוא מחפש פחות לגלות את בשרו. הסתרת היופי אינה אומרת שאיני מעריך אותו. בכל העולם מצפינים דברים שווי ערך מבעד למנעול ובריח. תקשו, מדוע אתה מדמה את היופי לאוצר ו"משעבד" את היופי למשל האוצר? ודאי, אשיב, בגלל שכך היהדות רואה את היופי, כאוצר. "כל כְּבוֹדָהּ בַּת מֶלֶךְ פְּנִימָה" (תהלים מה יד).

אין אנו קוראים לאישה שלא לטפח את יופיה, יש ליופי תפקידים חשובים בחיי האישה במקומות מסוימים ובזמנים מסוימים, אך די בהתבוננות מה קורה בסופו של היופי הזה, שהוא דבר פְּלֵה, כדי לעמוד על תכליתו. די להסתכל באישה בת תשעים כדי לראות איך כל דבר שניסתה להחצין במהלך מחצית שנות חייה אבד זְכָרוֹ. יש ביופי מימד של שקר, והשקריות הזו נועדה לרמז לנו שהיופי נועד למטרה מסוימת; וכי מקרה הוא ששיא יופיה של האישה מקביל לתקופה בה היא נישאת ויכולה להרות וללדת? כיצד יתגאה האדם בפני כל עובר ושב בדבר פְּלֵה? די - לא עלינו - בקילוח אחד של מים רותחים הניתז בשוגג על פניו של אדם כדי להשחית את יופיו. היופי אינו בשליטתנו, אלא בשליטת בורא עולם וברצונו. התורה אומרת כי עיקר התכונה בה ראוי להתהלל היא ידיעת ה', במובן של חיבור לחכמתו והליכה

במידותיו, וכמו שכתוב (ירמיה ט כב-כג) "אל יתהלל חכם בְּחִכְמָתוֹ ואל יתהלל הגיבור בְּגִבּוֹרָתוֹ, אל יתהלל עשיר בְּעִשְׂרוֹ; כי אם בזאת יתהלל המתהלל הַשְּׂכַל יִדְעֵ אוֹתִי" וכמו שכתוב (משלי א כ) "חִכְמוֹת בַּחוּץ תִּרְנָה, בְּרַחֲבוֹת תֵּתֵן קוֹלָהּ", שכן, חכמת אדם רק משתבחת עם השנים (קידושין ד יד, קינים ג ו).

השפעת "מודל היופי" על הנשים

נתחיל עם קצת נתונים יבשים: נשים אחראיות ל-89% מצריכת מוצרים בשוק היופי ונוטלות חלק ברוב הניתוחים הפלסטיים, ומכאן ששוק היופי פונה בעיקרו אליהן. חוסר הבטחון של הנשים, הנגרם מאידיאלים של מראה חיצוני בלתי אפשרי ומודל יופי בלתי מושג, מכניס כסף רב ליצרני האופנה (מ"ה במשפט, גיליון 25, 01/15, עמ' 35). החשיפה הזו למודלים אסתטיים של יופי בלתי מושג אינה חיובית, בלשון המעטה, והיא: "בונה ציפיות אסתטיות גבוהות, ומביאה לחוליית רבים בחברה המודרנית, מרגשי נחיתות, תסכול, אנורקסיה ובולימיה, סיכון פיזי בדיאטות בלתי מאוזנות שאף עלולות לסכן חיים וכדורי פלא, ועד כדי הוצאה של סכומי עתק וחשיפה לסיכונים לא פשוטים בניתוחים פלסטיים שנועדו לעצב "גוף מושלם" ("יופיי", ויקיפדיה). דוגמא קיצונית לנזקי מודל היופי היא מנהג כריכת הרגליים

שהיה נפוץ בסין עד ראשית המאה העשרים, במסגרתו כרכו רגלי ילדות צעירות בבד, כדי לשמור על גודלן הקטן, מה שהביא לשבירת עצמות כפות הרגליים, ניוונו ועיוותן. מזעזע.

לימדנו רבי צדוק הכהן כי "כל אחד ידע שבמה שיצרו תוקפו ביותר - הוא כלי מוכן לאותם דברים ביותר להיות נקיים וזכים אצלו" (צדקת הצדיק, מט). משמע, הנטייה של הנשים לייפוי וטיפוח הגוף רומזת לתיקון שלהן הטמון שם, לאושר הפנימי הגנוז בצניעות. "וְאֵין לְזָרִים אֶתְךָ" (משלי ה'ז).

מספרת רינה מור, "מיס-תבל" לשנת 1976, ששנה לאחר זכייתה בפרס נטשה את כל עסקי הדוגמנות והמוחצנות: "הבנתי שאני זקוקה לדברים אחרים בשביל הנשמה. הפריע לי היחס לחיצוניות בלבד, שמוודדים אותך על פי המראָה שלך ולא על בסיס הכישורים שלך - עלית קילו או לא, אין עומק. היה אז הרבה כסף בדוגמנות, אבל ידעתי שלכסף הזה יש מחיר. יש מחיר לחיים האלה". אם כי ציינה כי היא בעד קיום התחרות ידעה לציין כי "יש מלכות יופי שירדו מהפסים, ואני לא אציין שמות, שהבחירה הכניסה אותן למעגל של סמים ומצב נפשי קשה".

דוגמנית אחרת שחלתה במחלת עור בשם ויטיליגו והייתה עסוקה יום יום משך שעה באיפור פניה על מנת להסתיר את קְתמיה, עד שלאחר שנים רבות חשפה בציבור את פניה האמיתיות, מספרת: "היום הבנתי שבמקום להתבייש אני פשוט צריכה להיות אני עצמי ולא לתת לנסיבות להכתיב את חיי. לכולנו יש חרדות, אבל אם לא נלמד לאהוב את עצמנו ולדעת שאף אחד אינו מושלם, לא נוכל להיות ראויים באמת לאהבה מצד אחרים".

עולם האופנה הוא אכזרי ביותר, עולם בו אינך יכול למנוע את הבלתי נמנע - ההזדקנות - וכך, גם דוגמניות ותיקות בנות ארבעים ושש בסך הכל נפגעות עד עמקי נשמתן כאשר מוצאות את עצמן נזרקות בבושת מחברות בגדים אותן פרסמו, בנימוק בעלי החברה שפשוט "המראה החיצוני השתנה לרעה".

כשאתה אוהב מישהו - הוא יפה בעיניך. אז אם תהיה אדם הראוי לאהבה, לפי מעשיך, מן הסתם גם יאהבו את מראיך, ולהיפך.

ג. על הבגדים

האדם הוא בעל החיים היחיד שעוטה על עצמו בגדים. ומה מיוחד באדם? נשמתו. וכך כותב רבי חיים ויטאל: "נודע אל בעלי מדע, כי גוף האדם איננו האדם עצמו מצד הגוף, כי זה נקרא: בשר האדם...נמצא: האדם הוא הפנימיות, אבל הגוף הוא ענין לבוש אחד, תתלבש בו נפש השכלית" (שערי קדושה, א א). אמר אחד החכמים: כבני אדם, אנו מתביישים כאשר איננו לבושים. אנו מבינים עמוק בשורשנו הרוחני שעל מנת להיות שלמים יותר עלינו להיות לבושים, גם בהיותנו בתחתיתו של אותו 'סולם', רחוקים מידיעה רוחנית. הלבוש אותו אנו 'מבקשים' הוא בעצם הלבוש הרוחני אותו איבדנו, כאשר הנגיעה הראשונית בלבוש הרוחני היא באמצעות הבגד הגשמי. אם כן, הבגדים, כמו כל דבר בחיים - כפי שיאמר כל דרשן ממוצע - יכולים להעלות אותנו מעלה או להוריד אותנו מטה.

נראה כי הבגדים השליליים הם הבגדים אותם אנו לובשים מכורח לחץ חברתי ולא מרצוננו הפנימי; בנוסף, בגדים שליליים הם בגדים המביאים את החברה סביבנו לפילה מוסרית. השאלה היא האם יש לך מצפן פנימי שקובע את סגנון הלבוש שלך או שאתה נגרר אחרי מה שנחשב לאופנתי. האופנה גם

יכולה להסתובב נגדך כבורמנג, כאשר פריט אופנה נחשב ליפה, ואחר תקופה כבר לא, אך אתה בוחר להישאר איתו. למשל, את הפאוץ' היה מקובל ללבוש בשנות התשעים, אך זה חלף מהאופנה, וכיום, מי ששובש אותו נתון תחת סיכון שִׁאָמֵר עליו כי הוא לובש את "אחד מפריטי האופנה הכי מגוחכים משנות התשעים" (אתר "חורים ברשת"), ש"עדיף למות מאשר להיתפס חי עם פאוץ'" (שם). אמר אחד מהחכמים על האופנה, כי היא: "מסחריות המתחזה למגניבות... העובדה שאופנה יוצאת מהאופנה ואז חוזרת לאופנה מבוססת אך ורק על מה שכמה אנשים חושבים שיוכלו למכור, בעיני זה טירוף" (פרופ' רנדי פאוש, ההרצאה האחרונה, עמ' 129). מה הסוד של האופנה? מה התחכום שלה? הבה נקרא: "האופנה, טבעה להשתנות תדיר והיא נוצרת בדרך כלל משיקולים שאינם רציונליים... האופנה משפיעה גם על תפיסת היופי בעיני הציבור. נשים שבעבר נתפסו כִּיפות עשויות להראות כעבור כמה מאות שנים (או אף כמה עשורים) כלא יפות כלל" ("אופנה", ויקיפדיה). תופעה זו אינה חבויה - הקלדה בויקיפדיה של צמד המילים "קורבן אופנה" תציג בפניך את הדברים הבאים: "קורבנות אופנה רוכשים מותגי אופנה חדשים באופן מתמיד... המושג הופיע לאחר המהפכה הצרפתית בשנת 1789: קורבנות האופנה נקראו נשים צעירות שיצאו לרחוב

בשמלות שיפון, ומכיון ששמלה דקה זו אינה מחממת מספיק את הגוף, נטען כי הנשים נפטרו מאוחר יותר מדלקת ריאות. קורבנות אופנה נפגעים בעקבות רצונם להיות פופולריים ו(בעקבות) חומרנותם, ונתונים להשפעת הדעות הקדומות של הַחֲבֵרָה או האינטרס המסחרי של תעשיית האופנה, או שניהם יחד". במובן זה, המילה בגד מזכירה לנו את המילה 'בגידה'. בגד שאינו צנוע מבטא בגידה במעלת התוכן הפנימי של האדם, הנשמה. בגד כזה בוגד בנו במובן שהוא אינו דומה לערכים המוחלטים והנצחיים עמם אנו מזדהים.

ועתה, לבגדים החיוביים, ולעצם קיומם. אנו מתייחסים למספר דברים בחיינו כדברים הקשורים במובהק לרוחניות - בְּרָכָה, צום, תפילה וכדומה. איננו מעלים בדעתנו כי היהדות מעניקה קדושה גם לבגדים, אז הבה ונדגים מעט: חכמינו זיכרונם לברכה לימדונו כי אחד מהצדדים של קדושת השבת היא קידוש בעטיפת הבגד: "ברכו בעטיפה" (ילקוט שמעוני, בראשית ב רמז טז; שבת קיג א). הבגד כולל בתוכו גם משמעות של מזל - בגד מלשון "בא גד" - מזל, בסגולת הבגד להוריד שפע רוחני לאדם, לכן, לא בְּכָדִי חכמינו זיכרונם לברכה קראו לבגדים "מְכַבְּדוֹתֵי" (שבת שם), מלשון כבוד. הבגדים שאדם לובש משדרים מה התפקיד שבחר למלא בעולם

- תפקיד הקשור לענייני קלות ראש או כובד ראש. אמרו חכמים על הקשר בין בגדי הכהנים לתפקידם: "בזמן שבגדיהם עליהם - כהונתם עליהם; אין בגדיהם עליהם - אין כהונתם עליהם" (סנהדרין פג ב). "בגדי קודש הם" (ויקרא טז ד).

אל תאמר "אני יכול ללכת עם בגדים 'זרוקים' והדבר לא ישפיע עליי. העיקר הפנימיות!". כבר הוכח במחקרים שאמירה זו אינה נכונה כלל. אכן, אישיות האדם מְכַרְעֶת יותר מאשר בגדיו (שבת קמה ב), אך גם לבגדים יש משקל. בגדינו משפיעים עלינו, על הערכתנו העצמית; וכי בחינם יש מדים אחידים לחיילים ולחולים? שאלת הבגדים היא בעצם השאלה את מי אתה מזהה בעצמך.

קחו לדוגמא את הבבא סאלי, שהיה ירא שמים גדול; רק כדי לְשַׁבֵּר את האוזן, סָפַר עליו שאמר שהסיבה שאיננו משתכר מהעראק שהיה שותה הייתה 'פשוטה' בלבד, והיא, שהוא כל כך חש בנוכחותו של בורא עולם כנגדו שהוא לא היה מסוגל להשתכר (ישראל סבא קדישא, עמ' 221). על הבבא סאלי מסופר שהיה מקפיד להיות עטוף בבגדים, תמיד, וכאשר היה ניגש לטבול במקווה, היה מסיר כל בגד אך רגע לפני שהיה טובל במים. את הכיפה היו מסירים ממנו רגע לפני שהיה מכניס ראשו למים,

וכשהיה מסיים, מיד כשהוציא ראשו היו מחזירים את הכיפה על ראשו. האדם שמקבל ומכיל את נוכחות ה' בחייו לא יכול שלא לחוש בנטייה וברצון הפנימי שלו להתעטף לשם הבעת הכבוד כלפי בורא עולם, ש"מְלוֹא כָּל הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ" (ישעיה ו ג). צאו וראו את המקובל בין בני אדם, שעל מנת לַפְתֹּחַ כבוד במעמד חשוב מתעטפים בבגדים, החל בפרלמנטים ברחבי העולם, וכלה בנוהג הנוהג בבתי המשפט, שם, על עורכי הדין והשופטים, מלבד קוד הלבוש הבסיסי שלהם, להוסיף ולהתעטף בגלימה. ואם בפני שופט בשר ודם יש להתעטף, קל וחומר שראוי לעשות כן בפני הבורא, שהוא שופט העולם (רמב"ם, הל' ציצית ג יא).

צו הצניעות שווה הוא לגבר ולאישה. אכן, האישה מתבקשת לדאוג יותר לצניעותה, בקשה הנובעת מהאופן המיוחד והמעולה בו נבראה, ובלשון הרב אליעזר מלמד: "בגלל היופי המיוחד לנשים, ובגלל התפקיד שממלא היופי הנשי באיחוד שבין איש לאשתו, יש צורך בצניעות יתירה אצל נשים" (רביבים, כ"ג חשוון התשע"ג). כאמור, גם גברים חייבים בצניעות גופם, וכמבואר במדרש (פסיקתא רבתי, פסקה מ"ה): "אין לך חביב לפני המקום מן הצניעות", ומניין למדנו זאת? מהפסוק "מה ה' אלוקיך שואל מְעַמְּךָ... והצנע לכת עם אלוקיך" - פְּנִיָה המופנית לגברים ולנשים יחד. כתב הרב עדין שטיינזלץ (כתנות אור, עמ' 161): "רגילים

אנו לכתוב ולדבר על גדרי הצניעות שיש אצל נשים, אך לאמיתו של דבר, גם אצל גברים קיימת חובת צניעות, אלא שבעוונות נעשו הגדרים מזולזלים. בעבר, אנשים כלל לא הלכו בגילוי בשר, לא מפני האיסור ולא מפני חוסר צניעות. חובת הכבוד הזו, היא חובה לכבוד העצמי של האדם."

לפי ההסתכלות ההוליסטית על מושג הצניעות ניתן להסיק כי אישה הצנועה בבגדיה אך בדיבורה ובהתנהלותה אינה צנועה - עוד לא זכתה בכתר הצניעות. גם ההיפך הוא נכון - אישה הצנועה בהתנהלותה אך צעקנית בבגדיה גם היא רחוקה מכתר הצניעות, וכפי שכתב הרב חננאל אתרוג: "עיקרה של הצניעות היא במערכי הלב. יכולה אישה להקפיד על כל דרישות ההלכה ועדיין לא להיות חלילה מספיק צנועה" (כתנות אור, עמ' 237), וכפי שכתב גם הרב שג"ר: "לא תמיד ישנה חפיפה בין צניעות ללבוש צנוע העומד בקריטריונים ההלכתיים. ישנה צניעות המשדרת פריצות. לא פעם הלבוש החרדי הצנוע מהודר בהרבה מזה החילוני, ודווקא ה"בנליזציה" החילונית שאיננה "עושה עניין" מהלבוש, צנועה יותר. אך שתי הדרכים אינן נכונות. תפקיד הצניעות איננו להלביש את האישה בלבוש שק ולשבור את צורתה הנשית. תפקידה לאפק את הנשיות, אך גם לשדרה בתוך האיפוק הזה" (כתנות אור, עמ' 125), כל זה נובע מדברי הרב צבי

יהודה הכהן קוק (מאמר "לצניעות ולטהרה בישראל") כי "הצניעות מתבטאת גם בדמותו החיצונית של האדם וגם בלבושו" - גם, וגם... אך העיקר הוא הצניעות הנפשית.

ד. כל ישראל ערבים

כהקדמה נפתח בדברי הרבנית דינה הכהן (כתנות אור, עמ' 285), טוב שדברים אלו נאמרים מפי אישה: "מי שפונה לנשים לנהוג בצניעות בגלל הגברים מעורר התנגדות אצלן, כי בחיים המתירניים כיום, שבהם כל אדם עומד על זכותו לנהוג כרצונו ותובע מחברו לא להיפגע, הטיעון הזה לא משפיע. אבל מי שיעמיד את הגישה המוסרית-תורנית של הצניעות בין האיש והאישה, על המימד של יחסים בין אדם לחבירו, במבט של אהבת חסד ואהבת ה'רע, תתעורר מוטיבציה לצניעות חיובית".

אם כן, היבט נוסף במעלת הצניעות - אם כי אינו העיקרי שבה - שאין להתבייש מהשמעתו, הוא היבט "האחריות". האחריות לכלל החברה. יש שאינן אוהבות לשמוע הסבר זה ואומרות, "אנו נתלבש כיצד שנרצה. האם בגלל שקשה לבן המין השני להתמודד עם לבושי עליו להתלבש אחרת? שהוא ישתנה!"

קודם כל נשיב, שוודאי אין התורה מסירה אחריות מהגבר לשמור על עיניו ולשלוט ביצריו. ישנם הרבה מקומות בהם מורה התורה לאדם לשלוט על עיניו וליבו, ראש וראשון לכך זו הוראת התורה "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם" (במדבר טו לט. וכן: עבודה זרה כ ב; סוטה ט ב; סוטה מז א).

עם זאת, יש לחזור על הידוע, והוא, שתורת ישראל מחנכת אותנו להשתדל ולחסוך פגיעה בזולת, ככל הניתן, גם אם צריך להתאמץ לשם כך. שמירתנו על הרמה הרוחנית של זולתנו היא אידיאל בפני עצמו (ויקרא יט יד) ובעצם אף שומרת על הרוחניות שלנו. בעולם הזה נועדנו לחיות חיים חברתיים, מתוך התחשבות בחברה והחתיירה להצלחתה. היהדות אינה מעכלת עמדה נהנתנית האומרת "אני אעשה הכל על מנת להנות ולשמור על נוחיותי גם אם זה בא על חשבון החברה. בעיה שלה". כשהחן עומד לבדו עליו נאמר "שקר החן והבל היופי". את החן העומד לצד השכל, המנהיג את האדם, אנו מצויים למצוא, וכמו שַׁנְאֵמֵר (משלי ג ד) "וּמְצָא חן ושכל טוב בְּעֵינֵי אֱלֹקִים ואדם". בנוסף, אומרת תורת ישראל, לא כל נטייה שיש לאדם, הגם שתהיה טבעית כגילויי הבשר, היא מוסרית. האדם נועד לחזק חלק מתכונותיו, ולרסן את חלקיהן. טבע האדם אינו שווה מוסר, ובלשונו של הרב צבי יהודה הכהן קוק (מאמר "לצניעות ולטהרה

בישראל": "במבט קטן, בהסתכלות מצומצמת, במיעוט הבנה, נראות הצניעות והטהרה כמנוגדות לשכלול המציאות במלוא החוסן והתוקף, העוז והגבורה," - בהסתכלות שטחית נראית דרישת הצניעות כדרישה להחניק את חיוניות בני האדם והחלשת כוחות חייהם ושמחתם - "אבל במובנן הגדול והשלם הרי דווקא כמו שהן בסיסי הקדושה, כמו כן הן גם בסיסי החוסן והגבורה והחיל, ודווקא הן". הצניעות מביאה לידי קדושה, והקדושה היא היא בסיס החיים וכוחם במלוא הדרם, ובלשונו של תלמידו, הרב יוסף קלנר (כתנות אור, עמ' 330): "קל להבחין בצורך לריסון כוחות טבע גדולים כגון אנרגיה אטומית או נהרות גואים, שלא לתת להם להתפרץ ולעבור את גבולם, זהו תנאי קיומי והכרחי לתועלתו של העולם וליופיו. אך קיימת נטייה המצויה באדם לחשוב ולומר: "קבלו אותי כפי שאני", "טבעי להיות עצבני, וטבעי לחוש דחפים שונים". הנחת היסוד היא שאם הכוחות זורמים בצורה טבעית, אין לעצורם. דיכוי של נטייה טבעית נתפס כדיכוי העצמיות. ההתבוננות המקבילה בין האדם לעולם, מוֹרָה שגישה זו בטעות יסודה".

אמרו חכמים (שבועות לט א) "כל ישראל עֲרָבִים זה בזה". לכל אחד יש אחריות כלפי רעהו. בעומק, מגלים לנו חכמי הקבלה, כי רק כלפי חוץ אני נבדל מחברי, אך מבחינה פנימית נחצבנו מאותו

אוצר נשמות, ופגיעה שלי באדם אחר היא ממילא פגיעה בי עצמי ממש, בנשמתני (תומר דבורה, א ד). התורה מוֹרָה לנו ללא משוא פנים: הטובה המוסרית הכללית גוברת על הנוחות הפרטית האישית, הנפשית או הגופנית. אומר הרב חננאל אתרוג (כתנות אור, עמ' 237): "ככל שהאדם יהיה יצור פרטי יותר, מנותק יותר - כך יתקשה להיות צנוע. ככל שהאדם עסוק ומעוניין באגואיזם הפרטי שלו, כך הוא יותר מוחצן ויותר חולף". אדם מקריב מהנוחות האישית שלו למען עולם טוב יותר. מתוך כך יקל עלינו להתרשם מהידיעה המאומתת מבחינה מדעית שלבוש שאיננו צנוע מעביר את האדם שסביבנו ממחשבה המונחית על פי השכל, למחשבה המונחית על ידי הרגש והתאווה, ואף למחשבה לא מוסרית, ובלשונו של הרב יוסף קלנר (כתנות אור, עמ' 331): "נשים הרוצות למשוך תשומת לב, מוכנות לשלם במחיר צניעותן ומכירת גופן למבטים זרים... העיקר לזכות בתשומת הלב, ולמשוך את המבטים בתסרוקות, בביגוד ובהתנהגות נפרצת כל צניעות, והרס הצניעות מוביל להרס המוסר כולו". אנשי הפרסום מנצלים את יופיה של האישה כדי למכור לנו מוצרים כידוע. מדוע נוהגים כך - אם לא כדי להסיח דעתנו מחשיבה שקולה האם המוצר באמת נצרך או ראוי.

אין אנו מנחים כאן לכך שאין על האישה להתייפות כלל בצאתה חוצה, בנושא זה יוצאת דופן היא גישתו המקלה של הרב שלום משאש שכתב (ש"ת תבואות שמש, אהע"ז קלח), וזו לשונו: לא אסרו לאישה שתתייפה כל מה שתוכל, רק שיהיה בהיתר, ועל האנשים לשמור עצמם שלא יביטו בהם, ואם באנו לזה (=לרצות לאסור על האישה להתייפות. ד.ס.) - הרי יש כמה נשים יפיפיות שאפילו יכסו ראשן במטפחת ובצעף, הלא רק מחמת רוב יופיים יש גירוי יצר הרע, האם נאסור עליהם לצאת לשוק או לכסות פניהם כגויים בכדי שלא יביטו בהם אנשים? גם ישנם היום הלובשים איזה כובעים או מטפחות על ראשם, יוצאים מן הכלל, ובוחרין בזה יותר משערותיהן ויש בזה גירוי יותר מהשיער, האם נאסור להם? גם צורת המלבושים של היום נשתנו ואף על פי שמותרים על פי הדין יש בהם גירוי יצר - שמייפין האישה מאוד, האם נאסור להם? אלא ודאי כל מה שהוא מותר על פי הדין, בין אם תכסה בבגד או בשיער, העיקר הוא שלא יהיה מגופה, הנה ליה מלבוש על ראשה, ואין לנו ליכנס אם הוא מיפה אותה או לא, דזהו עניין הגברים, שחובתם שלא להביט, ואפילו תהיה מכוסה בכובע אין ראוי להביט. עד כאן לשונו.

עם זאת, אנו רואים שחכמינו שיבחו את בנות ישראל הצנועות, כמו אותה נערה שנשמעה מתפללת בפני בוראה (סוטה כב א):

"ריבונו של עולם, בראת גן עדן ובראת גֵיהֶנֶם, בראת צדיקים ובראת רשעים, יהי רצון מלפניך שלא יכשלו בי בני אדם", ובאותה מידה גינו חכמים את הנשים הפועלות לשם גירוי מיני, שעצם לבושן מהווה הטרדה מינית, וכך כתבו על מנהג-נשים ערב חורבן בית המקדש (יומא ט ב): "שהיו מביאות מור ואפרסמון ומניחות במנעליהן, וכשמגיעות אצל בחורי ישראל בועטות ומתזות עליהן, ומכניסין בהן יצר הרע כארס". קדמו להן בנות האדם, אותן ראו בני השָׁרִים, מְהַלְכוֹת בגילוי בשר, וגרמו להן לקלקולים מוסריים נוראיים (בראשית ו ב על פי תרגום יונתן ופירוש רש"י).

ה. "תהי ירך לְעִזְרִי, כי פקודיך בחרתי"

טענה נוספת שקיימת בפי החשים התנגדות טבעית ל"מטיפי" הצניעות היא טענה שהדרכות הצניעות נוגדות את בחירת האישה מה טוב ויפה עבורה. אומרת האישה, מדוע שאקשיב לקול חיצוני - יהיה זה אלוקים או הרב - שיקבע לי מה ללבוש! זו טענה שנשמעת לא רק ביחס למצוות הצניעות אלא אף ביחס לשאר המצוות. אנו חיים בעידן בו קול ה' נכפה עלינו (ע"ז ב ב), והאתגר שלנו הוא "לכפות את הכפייה" ולבחור במצוות התורה

מאהבה. יש ההולכים בצניעות רק מכוח צו ה' - גם לזה יש מקום, אך יש כאלו שלא מסוגלים לנהוג כך, ובטח לא לזמן רב. אם קול אלוקים נהפך לקול פנימי, זכינו למצב הקרוי בתורת הגישורים "מנצח/מנצח". אנו לא חפצים במצב של "מנצח/מפסיד" המתאר מצב בו אדם הולך בצניעות אך שונא את לבושו. אין הבורא חפץ בבריותיו עצבים ואין הברואים שמחים שמחה שלמה כאשר מרגישים שאינם מממשים את הטבע הנשמתי שלהם.

מטרת מאמרנו זה הינה לסייע לאדם לחוש, עד כמה שניתן, שהבחירה שלו בצניעות אינה סותרת צד מצדדי אישיותו. לקרב בין הנפש לנשמה. לכוון את העין שלנו לעינו של הבורא. "כִּי עֵין בְּעֵין יִרְאוּ" (ישעיה פרק נב ח). ומהי העין של הבורא? את זאת מלמדנו המדרש האומר כי יסוד בריאת האישה הוא הצניעות ולכן נבראה מן הצלע, מקום "שהוא צנוע באדם וכו', ועל כל אבר שהיה בורא בה היה אומר לה: תהא אשה צנועה, אשה צנועה" (בר"ר יח ב), וכתב המהר"ל מפראג (גבורות ד', פ"ס) כי "עיקר שבח האישה ומדרגתה העליונה היא הצניעות". כמובן, כל זאת בצרוף דברינו לעיל על חובתם של הגברים בצניעות גם הם.

אדם שנענה לצו ה' והולך בצניעות, אין זה אומר שחשקו ללכת יותר חשוף יעלם, הבה נרכוש כלים להתמודדות עם חשק זה. במקום לבחור בחירה חופשית בחשיפה - לבחור בחירה חופשית בצניעות. בחירה חופשית אינה חיובית בכל תחום. האם מי שבוחר בבחירתו החופשית לאכול מזון מזיק הוא אכן איננו מוגבל? דווקא בחירתו החופשית לאכול מזון המזיק עבורו מגלה על מוגבלותו ותפיסתו העקומה את הבחירה החופשית. אם כי הבחירה החופשית נצרכת, מתוקף טבענו כבני אדם, אין משמעותה האוטומטית השגת חופש וחרות. עד שנגיע למצב המתואר בנביא ירמיה האומר "ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לאמר דעו את ה'" (ירמיה לא לג) אנו חיים במציאות בה אנו כוֹרִים אוֹזֵן לשמוע תובנות ועצות חוֹצָה לנו.

כעת ניתן להבין ביתר קלות את דברי הרב מיכאל אברהם שאמר כי "לאדם בן זמננו נראה במבט שטחי שמימוש עצמי הוא הפך הצניעות. מימוש עצמי שמבוסס על השורש הנכון והמניעים הנכונים, לא רק שאיננו סותר צניעות, אלא הוא עצם הגדרתה של הצניעות" (כתנות אור, עמ' 310).

לסיכום:

ראינו כי המנהג להתלבש בצניעות רוח בעולם המתורבת כולו, מנהג שחצה עמים ומגדרים, עד שהלך ונמוג. הכרנו בערך היופי כשלעצמו, אך הדגשנו את החשיבות לצרף ליופי - אופי. אופי טוב, נדיב וצנוע.

בנוסף, הדגשנו שדווקא ערך היופי מחייב שמירה מיטבית והצנעה. עסקנו בבגדים, שהם דרך להביע כבוד לנשמה השוכנת בנו תמיד, ולא אמצעי למשוך תשומת לב נוספת, בנוסף לחשיפה מוגזמת של הגוף, השלילית.

עסקנו ביסוד הערבות והאחריות לבריות, שגם הוא עומד ברקע הבחירה בצניעות, וחתמנו בשאיפה להגיע לצניעות מתוך בחירה, באהבה, ומתוך הכרה שהבחירה בצניעות לא מקטינה אותי, אלא רק מגדילה.

לסיום:

נאמר בגמרא (סנהדרין יז א): "אמר רב יהודה אמר רב: אין מושיבין בסנהדרין אלא מי שיודע לטהר את השרץ מן התורה". אין בחיבור זה הוכחות חותכות לכך שרק לבוש צנוע מביא אושר לחיים והוא מחויב המציאות. הרוצה לסתור סברותיי - יוכל לעשות כן בכל מיני דרכים. הריני מבקש לטעון שמסקנת הצניעות, הרוחנית והמעשית, מתבקשת ועולה מהמקורות שהבאתי.

אחתום במסופר (בנות ישראל השלם, עמ' נה) כיצד בגטו אוטבוצק (מרכז פולין), בתקופת השואה, לא היו גרביים ליושבי הגטו, מה עשו הבנות והנערות? לקחו מזרונים, קרעו אותם ותפרו מהם גרביים. לקחו מזרונים, קרעו אותם והוסיפו לאורך שרוולי השמלות. האם לשווא עשו זאת? האם לשווא מסרו נפשם על כך? כולי תפילה שהד קולן ההולך ונשמע עד ימינו-אנו ייכנס ללבבותינו הטהורים.